Samlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 103 1982

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00615-X (häftad)
ISBN 91-22-00617-6 (inbunden)
ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksell, Uppsala 1983

ist – als Konzeption bewußt angestrebt – ihr praktischer Anwendungswert für eine Interpretation des Werks. Die synoptische Zusammenstellung der vier Fassungen – bei der Änderungen jeweils optisch kenntlich gemacht werden – dokumentiert in der Tat eine Arbeit Brechts mit seinem Text, die für eine Interpretation des Werks sehr erhellend ist. Olsson weist auf die Motivkreise „Glaubenskrieg und Geschäft" sowie „Unterwerfung und Auflehnung" hin, die sich im Blick auf seine Ausgabe sehr viel entschiedener herauspräparieren lassen. Gerade was den ersten Kreis – und damit wohl den Kern des Werks – betrifft, lassen sich zahlreiche weitere Stellen ausfindig machen, an denen Brecht dies Motiv entschieden schärfer herausarbeitet: registriert habe ich 19 Stellen, von denen die bedeutsamsten in Olssons Ausgabe auf den Seiten 10, 22–25, 52, 54, 96, 118, 158, 171–72 zu finden sind. Aber auch politische Aktualisierungen (S. 113) dürften interessant sein, ebenso die stärkere Herausarbeitung des Hunger-Motivs (an mehreren Stellen, besonders S. 136, 138), die nähere Bestimmung der Schuld-Frage (S. 115) oder etwa die nicht unwesentliche Tatsache der Möglichkeit für Brecht, Konfessionen ebenso wie Fahnen im Laufe der Arbeit mit seinem Stück einfach auszutauschen (S. 53, 57, 61–62). Daß Brecht – so sei abschließend nur angemerkt – auch Sinn für Stilisierungen mit biblischem Assoziationswert hat, wird aus dem Schlußkommentar zu Kattrins Tod erkenntlich, den Brecht – abweichend von der ersten Fassung, wie nun in Olssons Ausgabe sichtbar ist – zu geradezu biblisch-pathetischem „Sie hat's geschafft" (S. 169) stilisiert.

Ob mit dieser Ausgabe das letzte Wort zum Problem einer historisch-kritischen Ausgabe Brechts gesagt ist, mag offen bleiben. Daß eine solche Edition allerdings das verständnis von Brechts Werken und seiner Arbeitsweise erheblich fördert, dürfte unumstritten sein.

Klaus Bohnen

Noter

[1] Vgl. zur Editionsproblematik den Überblick bei: Jan Knopf, *Bertolt Brecht. Ein kritischer Forschungsbericht,* Frankfurt/M 1974, S. 61 ff. – Ulf Wittrock, *Brecht, Kafka och expressionismen.* Samlaren 1980, s. 79 ff.

[2] Gerhard Seidel, *Die Funktions- und Gegenstandsbedingtheit der Edition. Untersucht an poetischen Werken Bertolt Brechts,* Berlin 1970.

Merete Mazzarella: *Myt och verklighet. Berättandets problem i Eyvind Johnsons roman Strändernas svall.* Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, nr 497. Hfors 1981.

Merete Mazzarellas gradualavhandling – drygt tre hundra sidor diger – är ägnad en av Eyvind Johnsons viktigaste romaner. Strändernas svall markerar en vändpunkt i författarskapet i så måtto att den inte bara blev en stor kritikerframgång utan också en stor publikframgång. Med någon förenkling kunde man påstå, att det var med denna roman som Eyvind Johnson slutgiltigt befäste sin ställning i det litterära medvetandet. Kritikersuccéer hade han naturligtvis haft tidigare. Men något riktigt effektivt genombrott hos läsekretsen hade inte kommit honom till del. I motsats till vad vi i efterhand kan vara böjda att inbilla oss, blev inte ens ett folkligt verk som Olof-serien något folkkärt verk, åtminstone inte till en början. Men med Strändernas svall vände vinden, boken erövrade stora läsarskaror och blev en framgång i hela Norden.

Strändernas svall har tidigare behandlats i forskningen, bl. a. av Stig Bäckman i doktorsavhandlingen Den tidlösa historien (1975). Men dennes undersökning av Johnsons tidsfilosofi tar först och främst sikte på en annan av Johnsons historiska romaner, Livsdagen lång. Ett drygt tjugofem sidor långt avsnitt om romanen har vidare presterats av Ole Meyer i boken Eyvind Johnsons historiska romaner (1976). Vidare förekommer en fortfarande opublicerad lundensisk licentiatavhandling, Lars Hemmels Strändernas svall. En romanmonografi (1974). Ytterligare kan nämnas undertecknads arbete Romantikern Eyvind Johnson (1978), där Strändernas svall dras in i diskussionen av Johnsons utopism och politiska åskådning. Slutligen uppmärksammas Strändernas svall i översiktsverk som Gavin Ortons Eyvind Johnson (Twayne-serien nr 150, 1972; övers. till svenska 1974) och Hans Granlids Då som nu. Historiska romaner i översikt och analys (1964). Mer i förbigående finns romanen också berörd i ett antal specialuppsatser, bland vilka särskilt en viktig studie av Örjan Lindberger över Eyvind Johnson och antiken (Studiekamraten 1957) förtjänar att framhållas.

Det vore emellertid för mycket sagt, att Strändernas svall med nämnda publikationer fått någon ingående behandling. Än mindre kan man tala om en uttömmande sådan. Merete Mazzarellas ämne får därför sägas vara väl valt. Det är också fruktbart i så måtto att romanen drar upp en rad problem av stort intresse i Eyvind Johnson-studiet: hans intresse för Homeros och förhållande till antiken, hans människosyn och politiska uppfattning, hans stilkonst och inte minst hans berättarteknik. Det förtjänar sägas, att Merete Mazzarella generöst och klokt redogjort för den tidigare forskningens rön och hanterat tidigare forskares insatser med urskillning, skeptiskt när så erfordras, med instämmanden när så varit påkallat. Gränsen mellan vad föregångarna uträttat och vad hon själv utfört är överlag väl markerad och föranleder även från en bedömare som någorlunda väl behärskar litteraturen i ämnet få anmärkningar.

En framträdande plats i framställningen intar analysen av Eyvind Johnsons berättarteknik och syn på berättandets villkor. Men förf. har tagit ett synnerligen gott grepp på ämnet, när hon kopplat ihop de berättartekniska frågorna med ett annat spörsmål av stor och övergripande vikt i Eyvind Johnson-studiet: hur kom det sig att Johnson i sin berättarkonst så gärna drogs till myten och sagan?

Förf:s huvudtanke är, att Eyvind Johnson inte gärna skrev i självbiografisk eller realistisk form, när han ville behandla det som angick honom mest. Då personliga svårigheter tornade upp sig eller när den politiska samtidsverkligheten blev alltför blodig eller på annat sätt påträngande, tog han sin tillflykt till sagan eller myten, två företeelser som han f. ö. gärna jämställde och betraktade som identiska. Men det som vid första ögonkastet kan se ut som verklighetsflykt är, närmare besett, i själva verket en väg tillbaka till verkligheten, en genväg till fördjupad verklighetskontakt. Ty under arbetet med det mytiska

stoffet, ja mitt inne i fiktionsleken, kan Eyvind Johnson upptäcka att historien egentligen handlar om honom själv och nuet. Så kan t. ex. sagan om Odyssevs, såsom han berättar den, bli en spegel för honom själv och för den politiska samtid i vilken han levde.

Det är lätt att finna denna tankekonstruktion övertygande. Merete Mazzarella underbygger den med en intressant genomgång av en rad estetiska uppsatser och författaruttalanden alltifrån 1930-talet fram till 1960-talet, varvid man observerar den stora betydelse hon tillmäter inflytandet från Yrjö Hirns estetik. Strändernas svall är, inte för inte, tillägnad just Yrjö Hirn! Men också genom analys av flera andra romaner och noveller frilägger hon successivt ett mönster, som kommer läsaren att övertygas om att hon rört vid en av hjärtpunkterna i Eyvind Johnsons estetik och litterära skapande.

Det är naturligtvis möjligt att här och var urskilja beröringspunkter med tidigare forskning. I betonandet av det mytiska och symboliska inslaget i Johnsons framställningskonst kommer hon ibland nära huvudlinjen i Barbro Söderbergs förtjänstfulla Stockholmsavhandling Flykten mot stjärnorna. Struktur och symbol i Eyvind Johnsons Hans nådes tid (1980). Men att Mazzarella på annat material iakttagit vad Söderberg – parallellt med henne själv – observerat i Hans nådes tid, kan inte gärna sägas vara betänkligt för någonderas resultat. Snarare torde det vara materialet självt som tvingat båda forskarna ut i en gemensam riktning, där man snarare lägger vikt vid intresset för det mytiska, det arketypiska än vid realistiskt samhällsengagemang. Mutatis mutandis kan något liknande sägas om Merete Mazzarellas förhållande till andra forskare. I belysningen av hur Strändernas svall fungerar som ett slags metaroman, där Eyvind Johnson tar ställning till berättandets problem samtidigt som han berättar myten om Odyssevs, ger förf. indirekt stöd åt det betraktelsesätt som anlagts av Monica Setterwall i hennes Madison-avhandling The Unwritten Story. A Study of Meta-Form in Three of Eyvind Johnson's Novels (1979) och där Bobinack, Drömmar om rosor och eld samt Några steg mot tystnaden står i förgrunden. Och i förutsättningen att Eyvind Johnsons konstskapande springer fram ur smärta och lidande, ansluter hon sig till – och illustrerar med nya exempel – den ståndpunkt som jag själv förfäktat i uppsatsen om smärtans estetik i boken Romantikern Eyvind Johnson.

Men det är viktigt att framhålla, att Merete Mazzarella även när hon utnyttjar uppslag från annat håll fogar samman uppslagen i överraskande och självständiga tankekombinationer, som kastar ett nytt ljus över vad som försiggår i Eyvind Johnsons författarverkstad. Även när hon inte ställer nya problem, kastar hon därmed ofta nytt ljus över gamla problem. Påfallande är, att förf. så starkt betonar det antitetiska eller dialektiska draget i Eyvind Johnsons konst. Det är, menar hon, nödvändigt att fasthålla den ständiga oscilleringen mellan verklighetsflykt och verklighetskärlek i Johnsons verk. En och samma rörelse, som tycks driva honom ut i sysslandet med den tidlösa myten, gör honom på samma gång till den vaket observerande tidsdiktaren. Det förefaller mig som om Merete Mazzarella i utförandet av denna tes gjort rättvisa åt komplexiteten i Eyvind Johnsons konst på ett sätt som förtjänar högt beröm. Motviljan mot förenklingar är påfallande i hennes avhandling. En sådan egenskap och för den delen också en stark lyhördhet för den estetiska dimensionen i litterära konstverk brukar inte alltid kännetecknа akademiska förstlingsverk. Här föreligger båda egenskaperna i en fördelaktig kombination.

Om jag sålunda gärna vitsordar författarinnans problemsinne och estetiska känslighet, vill jag samtidigt tillfoga att dessa kvaliteter tydligast kommer till sin rätt i de kapitel, där förf. direkt behandlar texten till Strändernas svall (kap. 5–9). Något mindre imponerande utan att för den skull vara ointressanta är de inledande kapitel (kap. 1–4), där förf. sysslar mindre med verket än med utanverken.

Vad man först kan anmärka på är begränsningarna i författarinnans materialgenomgång. När man studerar kapitlen angående Johnsons estetiska principer eller hans successiva tillägnelse och användning av Odyssevsstoffet eller avsnittet om romanens mottagande, slås man av att förf. nedlagt ett gott arbete på att spåra diverse finländskt material som tidigare bristfälligt eller inte alls utnyttjats av forskningen. Det kan röra sig om föredrag hållna på finländsk mark, uppsatser i finländska tidsskrifter, brevkontakter med finländska författare. Särskilt »Något om material och symboler», ett anförande hållet i Helsingfors vid Svenska Litteratursällskapets i Finland årshögtid 1959 och tryckt i dess skriftserie Historiska och litteraturhistoriska studier nr 34 samma år, är av stort intresse. Inlägget kretsar kring Bonden Paavo och leder rakt in i den väsentliga diskussion kring konsten och lidandet, som upptar Johnson under nästan hela hans livstid.

Men förf. har inte på samma energiska vis vinnlagt sig om att inventera det befintliga materialet i rikssvenska bibliotek och arkiv. Det är gott och väl att brevsviterna till Holger Ahlenius, Erik Asklund och Olle Holmberg kommit till användning. Men den sistnämnda väldiga sviten, förvarad i Kungl. biblioteket i Stockholm, utnyttjas endast sporadiskt. Och breven till Gustav Hedenvind-Eriksson, förvarade i UUB, citeras inte i original utan endast efter min bok Romantikern Eyvind Johnson. Materialet i Bonnierarkivet och de rika och väsentliga brevsviterna till Arvid Moberg och Bertil Nyström borde ha kunnat ge åtskilligt, när Strändernas svall och dess tillkomsthistoria skall belysas. Men förf. har föredragit att inte ta befattning med detta stoff.

Viss kritik ådrar sig förf. också, när hon i diskussionen av romanens mottagande s. 14 ff. inte sökt mobilisera ett mer fullständigt recensionsmaterial eller material av kommentarer och intervjuer. På s. 296 f. redogör förf. för det material hon bearbetat. Men här saknas sådana viktiga recensioner som Harald Wigforss »Ett svenskt epos» (GHT 9/11 1946), Sven Stolpes – anmärkningsvärt välvilliga – »Homeros på norrländska» (AB 16/11 1946), Erik Hjalmar Linders »På upptäcktsfärd i det förgångna» (Sv. Mor. 30/11 1946) och Elof Ehnmarks välformulerade och inträngande »Odysseus redivivus» (UNT 22/11 1946). Likafullt är en formulering på s. 212, att flera recensenter fäste sig vid att »romanens titel med sina allittererande s-ljud har något av samma havssorl över sig som man tycker sig höra i Odysséens böljande daktyler», ordagrant hämtad från Elof Ehnmarks nämnda recension. Bland intervjuerna saknas den som stod införd i Eyvind Johnsons egen tidning, Morgon-Tidningen. Helge Åkerhielms intervju »Stencilerad Krilon dyrgrip i diktarhylla i Rotebro» (MT 31/1 1946) är intressant, bl. a. därför att Johnson

här återvänder till en gammal kär tanke: att diktningen efter krigsslutet alls inte – som Victor Svanberg förordat – bör träda i politikens tjänst. Politisering av litteraturen hör hemma i diktaturerna, inte i de segrande demokratierna, menar Johnson.

I redovisningen av romanens mottagande får man en god bild av vad tongivande litteraturhistoriker som Olle Holmberg, Hans Ruin och Olof Enckell tänkte och tyckte. Ivar Harrie var uppskattande, men eljest tog klassiska filologer som Johannes Sundwall och Albert Wifstrand anstöt av Eyvind Johnsons djärva modernisering av Odyssevssagan. Allt – från anakronismerna och den moderna slangen till den grova naturalismen – väckte misshag hos dessa klassicismens värnare, låt vara att även själve Wifstrand tvingades medge att antikens människor rent undantagsvis kunde ansättas av naturbehov: »Rapningarna, kräkningarna etc. äro visserligen oklassicistiska i hög grad, men det kan inte förnekas att folk någon gång (sic!) rapade och tömde urinblåsan även på Ioniska havets stränder i historiens morgongryning.» (Nord. Tidskrift 1947, nr 7, s. 425). Förf. belyser Eyvind Johnsons milda gyckel med denna lärda enfald och vinner onekligen en poäng, när hon med hänvisning till forskare som W. B. Stanford och J. J. White kan visa, att liknande reaktioner från klassiska filologer kommit många moderna diktare till del, som vågat sig på en avheroisering av den grekiska myten: författare som Valéry, Gide, Cocteau, Joyce och Mann har alla drabbats av liknande kritik. Men nog är det skada att förf. inte också uppmärksammat de presskommentarer som klassikernas kritik utlöste, t. ex. i ST 10/3 1947, SvD 27/5 1947 och DN 8/3 1948. T. o. m. i den enklaste dagsvers i Dagens Nyheter 23/8 1946 uppmärksammas Johnsons epos och försäkras det, att han inte alls eftersträvar att ta upp någon tävlan med Homeros. Och när en rektor i Östergötland finner Strändernas svall sedlighetssårande och ropar på åtal, rycker GHT med en I dag-artikel (14/3 1947) ut till tryckfrihetens och nakenhetens värn: naturalia non sunt turpia. Ett flitigare botaniserande i tidningsmaterialet hade här kunnat ge önskvärd tidsfärg och dessutom ett mått på tidens intresse för klassikerna: vad man fick – eller inte fick – göra med Homeros, väckte på 1940-talet ännu stor uppmärksamhet.

Beklagligt är det också, att förf. inte observerat de »nordiska krönikor» som Eyvind Johnson månatligen publicerade i Morgon-Tidningen, från hösten 1945 och under hela året 1946, dvs. just under den tid då han hade Strändernas svall under arbete. Man får här en viktig sidobelysning av flera av romanens ledande temata. Överhuvud taget berikar och i vissa fall korrigerar detta tidningsmaterial den i avhandlingen förda diskussionen. Jag nämner som exempel sådana stort anlagda essäer som »På potatislandet – efteråt» (4/11 1945), »Att lyssna» (5/1 1946), »Om jakten efter meningen» (17/2 1946), »Optimism eller vad?» (17/3 1946), »Vårbrytning 1946» (7/4 1946), »Om björken och tidens ansikte» (12/5 1946), »Om friheten» (13/7 1946) »Svamptider» (24/8 1946), »Strömmarna I» (26/10 1946) och »Strömmarna II» (28/10 1946). Merete Mazzarella ägnar stor möda åt att visa Sartres och Camus betydelse för romanen (jfr s. 50 f., 118 ff., 192 ff., 198, 202 ff.). Det kunde då ha varit en användbar länk i bevisningen, att Eyvind Johnson uppmärksammade Sartre och Camus så tidigt som den 17/3 1946 i Morgon-Tidningen, dvs. åtskilligt innan han tog itu med översättningen av Les mouches. Såvitt mig är bekant, är detta första gången som Sartre och Camus överhuvud taget diskuteras av honom. Inte mindre viktigt är det naturligtvis, i vilken grad som Eyvind Johnson ägnar sig åt dagsaktuella och nutidsanalogiska syftningar, när han låter svinaherden Evmaios bli ett språkrör för fredslängtan efter det nyss avslutade trojanska kriget. I romanens tematiska väv är denna fredsdiskussion av utomordentlig betydelse, ja med visst fog kunde man hävda att romanens allra mest centrala passage är till finnandes, när Evmaios yttrar: »Har de lärt av sitt eget släkte så går det kanhända bra. Då delar de kanske opp makten. Då har de kanske inga slavar. Då har de kanske rådslag i stället för krig, byteshandel i stället för plundring. Då delar de kanske brödet lika. Men det är så långt borta, jag kan inte se det klart. Jag ser inget mål, jag anar bara en riktning. Om tusen år eller tvåtusen eller tretusen kommer kanske mänskans rike.» (Strändernas svall, s. 483 f.).

Merete Mazzarella analyserar denna utopiska fredsdröm (avh. s. 201 f.) men känner inte till, att Johnson alldeles samtidigt som han skrev romanen förde en alldeles liknande diskussion i pressen. Efter andra världskrigets slut låg Tyskland i ruiner, svälten bland Tysklands barn var påträngande. Från Sverige avgick Folke Bernadottes ambulanser söderut, och i Berlin utspisades tusentals barn med »Schwedensuppe». Eyvind Johnson, som inte precis gjort sig känd som någon Tysklandsvän, grep i denna situation in med ett kraftfullt upprop i Vecko-Journalen (1946, nr 11), kallat »Hjälpen och medlidandet», där han gav energiskt stöd åt Svenska Europahjälpens insamling. Man får inte förblanda medlidandet med de nazikoryféer som ställts inför rätta i Nürnberg med det medlidande som Tysklands svältande barn påkallar, hävdade han. De förra är skyldiga och skall straffas. De senare är oskyldiga och skall hjälpas. »Vi måste önska att förbrytare av det slag som nu väntar sin dom inför den allierade domstolen i Nürnberg får sitt straff. Ja, låt dessa mänsklighetens bödlar och nödens och eländets instrument sopas bort från jordens yta! Med dem och deras villiga hantlangare i alla länder får det för framtidens skull inte finnas något medlidande! Låt oss inte glömma vad de gjort! Låt oss inte falla offer för en medlidandespropaganda som de försöker inspirera och vars politiska skadeverkningar kan bli fruktansvärda om ett decennium eller två om den kuppen lyckas! – Men låt oss ha kvar medlidandet med barnen, låt oss ge Europas svältande barn mat!» Det kan vara värt att lägga märke till att Johnson här bara återknyter till den diskussion, som han i reportage från Berlin och Ruhrområdet till Brand och Norrländska Socialdemokraten efter *första* världskriget för med anledning av svälten bland Tysklands barn. Om man inte undanröjer svälten bland barnen, spirar snart ett nytt folkhat, uppstår riskerna för ett nytt krigsutbrott. Ty svält och krig hör oupplösligt samman, freden handlar i hög grad om en rättvis fördelning av brödet. Men också om hur barnen behandlas! I Strändernas svall är mordet på den unge Astyanax i Troja själva våldets kulmen, och när Odysseus återkommer till Ithaka, ligger det en djup symbolik i att varken han eller någon annan tar vård om Melanthos' son. Ur detta svek spirar nya krig! Ty, »liksom Astyanax indirekt dödades därför att Telemakhos skonades, dödas nu också Melanthos späda son», som Mazzarella distinkt uttrycker saken (avh. s. 189). Det är just

sådana tanketrådar som också genomgår Johnsons pressskriverier strax efter fredsslutet, när den hängivne aktivisten plötsligt blivit en lika brinnande pacifist. I MT 17/2 1946 kan han lekfullt – men ändå med en allvarlig underton – hävda: »När någon påstår att han har hittat livets mening så bör man ställa sig lätt skeptisk. Men man bör inte för den skull slå ihjäl honom.» Det går att hitta mening i livet på många sätt, men det värdigaste sättet är aktivt fredsarbete: »Vi kan förbereda marken för fred och rättvisa genom att hindra de krafter som leder till krig att härska på varje punkt i vår tillvaro. Ett sätt att minska, kanske avskaffa svälten och kriget är en jämnare fördelning av vad som produceras i matväg jorden runt. Eller: det är den enda metoden. Om man söker i verklighetens värld, hittar man ingen annan (. . .). Och ditt eget korta liv, Mänskovarelse, kunde få en mycket god mening genom att du toge reda på allt du kan ta reda på om svälten, om mänskans samhälleliga och psykiska liv, om naturens rikedom och om krigets orsaker. Ta reda på hur krig uppstår, och glöm inte att ständigt tala om det – ifall du har fått reda på sanningen.» Barn som svälter hämnas med nya krig, när de växer upp. Det är därför som »en jämnare fördelning av vad som produceras i matväg» är så viktig, i Strändernas svall och i det ymniga presstoff som Merete Mazzarella försummat att studera. Men också på annat vis skulle en genomgång av pressmaterialet ge en bättre relief åt de nutidsanalogiska inslagen i romanen: det gäller synen på tyska våldsverkare lika väl som neutralitetens bekymmer, skuldkänslorna över att ha gripit till våld lika väl som skuldkänslorna över att ha stått vid sidan av världskriget och sett på. Överlag torde nutidsanalogierna vara fler än vad både Merete Mazzarella (s. 180) och Stig Bäckman velat göra gällande.

Om materialtillgången kunde ha varit fylligare i behandlingen av romanens tillkomst och mottagande, uppträder problem av annan art, när förf. skildrar Johnsons tillägnelse av den homeriska diktningen. Johnson upptäckte, som Birgit Munkhammar påpekat, första gången Homeros redan i barndomen, när han kom i kontakt med Barnbiblioteket Sagas skildringar av trojanska kriget. Om man får tro sista sidan i tredje delen av Olofserien, Se dig inte om!, läste han också Odysséen som ung biografmaskinist i Norrland. I samband med en religiöst färgad, personlig kris i Paris under åren 1926–28 drabbar honom Odysséen likt en uppenbarelse. Från denna tid börjar han umgås med tankar på mytiska verk med homerisk anknytning. Och den stora inläsningen av homerologisk forskning påbörjas. Antiknoveller förekommer i Natten är här (1932) liksom i Pan mot Sparta (1946), Merete Mazzarella kunde ha tillfogat att de också återkommer i Sju liv (1944) med den i hennes sammanhang intressanta samlingstiteln »sagor med moral och omoral». Homeros-identifikationer finns utströdda lite varstans i författarskapet, Merete Mazzarella diskuterar bl. a. sådana litterära små mästerverk som »En man i Etolien» från 1932 och den betagande skildringen av Homeros som berättare på ett brittiskt värdshus, kallad »I England» och publicerad i tidskriften Vindros 1947, förmodligen en av Eyvind Johnsons bästa bedrifter i kortprosagenren. Man får nära följa förloppet fram till den sommardag år 1943, då Johnson avböjer familjen Bonniers anbud att tillträda en befattning som kulturchef i Dagens Nyheter med motiveringen, att han vill ägna de närmaste åren åt Nestor och hans kumpaner (jfr Spår förbi Kolonos 1961, s. 117f.). Därmed börjar utarbetandet av Strändernas svall.

Merete Mazzarella skildrar detta förlopp med omsorg men kunde kanske bättre ha tillvaratagit vissa moment i samband med krisen i Paris 1926–28. Redan i Herr Clerk Vår Mästare från år 1928, vars stoff sedan återvänder bl. a. i Minnas 1928 och Spår förbi Kolonos 1961 (jfr Örjan Lindberger i SLT 1977, nr 3–4, s. 29ff.) finns en diskussion av gudarnas allmakt som förutskickar vad som komma skall i Strändernas svall. Tanken att det är människorna som tilldelar gudarna deras makt men att människorna kan bli fria, i samma ögonblick som de fråntar gudarna denna makt, är ingalunda ny i Strändernas svall. Den förekommer redan på 1920-talet och genomsyrar flera av antiknovellerna i Natten är här, och Merete Mazzarella har själv fyndigt observerat att det redan så tidigt som i novellen Baino talas om »att avskaffa gudarnas välde och införa människornas» (avh. s. 201). Man kan fråga sig, om därmed inte somligt av idédiskussionen i Strändernas svall kommer i nytt perspektiv. Är det så säkert att Eyvind Johnson alls behöver ha tagit intryck av Sartre för att driva tanken om människornas initiativrätt i Strändernas svall?

Kan det inte tänkas, att han arbetar på ett alldeles eget idéfundament, som Sartre-läsningen 1945 i efterhand bekräftar och eventuellt förstärker? Ty sina egna gudar avskaffade Johnson uppenbarligen redan vid brodern Tores död 1927. Att han redan vid denna tid var starkt upptagen av frågorna om människans ansvarighet och öde, utvisar bl. a. det brev till Rudolf Värnlund från år 1928, som Merete Mazzarella själv citerar på sid. 33: »Jag läste religiösa ting och grubblade över mitt öde och andras öde, jag sökte en mening i alltsammans, jag sökte en ansvarig, en syndabock, en gudomlighet på vilken jag kunde skylla allt som hänt mig. Jag slog upp böcker och slog igen dem – till dess jag återkom till Homeros. Där stannade jag och där fann jag en smula frid.» I Strändernas svall förs en ingående diskussion av gränserna för människans handlingsfrihet och ansvarighet och i analysen av detta inslag (avh. s. 191–199) iakttar Merete Mazzarella skickligt, hur Odyssevs tvingas spela en av gudarna påtvingad roll: sömngångaraktigt måste han fullfölja hämnarens och våldsverkarens på förhand fastlagda, av gudarna fastställda turer. Men det krävs bara att människan – som Evmaios i romanen (s. 481) – har modet att anse gudarnas hand förtvinad, så faller hon ut ur den handen. Det är en tematik som fullföljer tankar som Johnson umgicks med redan på 1920-talet! Ödesbundenheten, beroendet av gudarna är betecknande för ett äldre kulturstadium, ett magiskt eller mytiskt, så lydde Johnsons socialantropologiska tolkning, just när han lämnade religionen bakom sig. I Strändernas svall fullföljs upproret mot gudarna, avskaffandet av gudarna, vilket just låter ana hur djupa rötter Strändernas svall har i den stora Odysséen-upplevelsen i Paris under 1920-talet. Men detta inre samband tycks inte Merete Mazzarella ha velat fördjupa sig i.

När Mazzarella uppfattar Strändernas svall som en roman på mytens och arketypens grund och när hon demonstrerar hur det mytiska eller arketypiska stoffet fungerar i romanen, bidrar hon med tänkvärda synpunkter. Hon kan här anknyta till en stor skara utländska auktoriteter, som sysslat med mytens betydelse i klassisk och modern litteratur, C. G. Jung, M. Eliade, W. B. Stanford – med

dennes grundläggande stora undersökningar av The Ulysses Theme. A Study in the Adaptability of a Traditional Hero (Oxford 1963) och The Quest for Ulysses (1974) – G. Highet, R. Chase, M. Hollington (felaktigt kallad Hollingworth på s. 24), K. K. Ruthwen, J. B. Vickery, M. Bodkin, E. Fromm, John J. White m. fl. Även om man kan ha ett och annat att invända mot tillämpningen av svårhanterliga termer som »myt» och »arketyp» – är det t. ex. riktigt meningsfullt att frigöra arketyp-begreppet från C. G. Jung som sker på s. 24? – godtar man i det stora hela framställningen, som är ändamålsenlig för sina syften. Men nog är det en brist att förf. inte mer energiskt anknutit till Barbro Söderberg och *hennes* mytdefinition, med tanke på att tolkningen av Hans nådes tid som mytisk roman är en huvudsak för Söderberg. Söderberg har åtskilligt att säga om »myt» och »saga» som grundläggande inslag i Johnsons berättarkonst och åberopar inte bara Vladimir Propp utan också Asbjørn Aarseth, när hon diskuterar Odyssevs som folksagohjälte (jfr Söderberg s. 74 ff. och 169 ff). Aarseths analys av Odyssevssagan i Episke strukturer (1976) s. 104–106 hade bort beaktas, när Merete Mazzarella (jfr s. 146) dröjer vid Odysséens uppbyggnad som folksaga. – I övrigt visar Merete Mazzarella mycket intressant, vad Eliot, Frobenius, Freud, Jung och Thomas Mann kan ha betytt som impulsgivare i fråga om en mytisk metod och kommer med viktiga nyheter, när hon urgerar att Johnson bör ha läst C. G. Jung. Tidigare har man i allmänhet föreställt sig, att i den mån idéer rörande »det kollektiva omedvetna» dyker upp i Johnsons texter, impulserna bör ha förmedlats via Thomas Manns Josef-serie. Till detta kan förtjäna anmärkas, att kontakterna med Jungs tänkande dock inte behöver ha inskränkt sig till Själen och dess problem i den moderna människans liv, som Eyvind Johnson bevisligen har på sin bokhylla från och med år 1936 (jfr avh. s. 88, 90, 122 et passim). Svängningen mot ett allmänt mytinresse är förnimbar i hela den svenska litteraturen under åren omkring 1935 och har ingående studerats av bl. a. Anders Palm i dennes avhandling Kristet, indiskt och antikt i Hjalmar Gullbergs diktning (Sthlm 1976), jfr kapitlet Myternas återkomst, samt av Bengt Landgren i dennes arbete De fyra elementen. Studier i Johannes Edfelts diktning från Högmässa till Bråddjupt eko (Uppsala 1979). Benägenheten att koppla ihop den litterära modernismen med C. G. Jung finns sålunda hos en rad författare i Eyvind Johnsons omedelbara närhet, t. ex. hans nära vän och förtrogne Johannes Edfelt och hos Artur Lundkvist. Den strävan till »avmytologisering» och avheroisering som Merete Mazzarella med all rätt anser utmärkande för Strändernas svall, blir i detta bredare perspektiv snarast ännu ett fall under den allmänna regel som kan studeras hos Hjalmar Gullberg, Johannes Edfelt, Pär Lagerkvist, Bertil Malmberg, Erik Lindegren och Karl Vennberg. – Men fenomenet har naturligtvis också en internationell sida, och Merete Mazzarella gör klokt i att s. 95 ff. se Strändernas svall mot bakgrund av ett antal andra Odysséen-parafraser i modern litteratur av bl. a. Giraudoux, Giono, Kazantsakis, Schnabel, Jens m. fl., låt vara att hon inte borde ha nöjt sig med att citera dessa texter efter en bearbetning – T. Ziolkowskis The Odysseus Theme in Recent German Fiction (Comparative Literature XIV, Oregon 1962) – utan med fördel kunde ha gått till originalen.

Som helhet ger de inledande översiktligt hållna kapitlen den introduktion som läsaren behöver för att ta itu med analysen av Strändernas svall. Framställningen är sakrik och lärorik och läsaren hinner nätt och jämnt uppfatta en brist på noggrannhet i detaljerna, som dock avslöjar sig vid närmare skrutinering. Referattekniken är ibland i överkant lättsinnig, som när det s. 53 uppges att artikeln »Romanens inbillade förfall» från år 1931 pläderar för realism och samtidsaktuell verklighetstolkning. Motsatsen är snarare fallet. Eyvind Johnson pläderar för internationella författare som Gide och Proust och vänder sig ironiskt mot vad han kallar »Vetlandasynpunkten på tillvaron», dvs. den förträngda nationalism som i alla väder förordar realism. Det vimlar av citatfel, och det är inte ovanligt (jfr t. ex. de engelska citaten på s. 64 eller 93 och Wifstrand-citatet s. 113) att man på ett och samma citat hittar rätt svåra stympningar, missuppfattningar och felstavningar. På s. 16 sägs Anna Lenah Elgströms rec. av Strändernas svall ha kommit den 13 nov. 1946, men i litteraturförteckningen däremot (mer korrekt) den 12 nov. 1946. På s. 54 hänförs »Romanfunderingar» till året 1942, men i litteraturförteckningen på s. 296 till 1945. På s. 32 karakteriseras hjälten i »En man i Etolien» som »fridsam», vilket är en märklig beskrivning av en våldsverkare som inte drar sig för att döda Fenevs, när denne kränker honom. När Johnson apostroferar Emil Zilliacus slitsamma klättring uppför Kirkes berg (avh. s. 103), kunde det ha varit värt att nämna, att platsen är belägen i Italien och att den åsyftade skildringen står att finna i kapitlet Ett besök hos Circe i en Zilliacus-bok, som av någon anledning fallit bort ur litteraturförteckningen, nämligen Tempe och Thermopyle (Hfors 1937) samt att det f. ö. felaktigt återgivna citatet från boken Pilgrimsfärder i Hellas (Hfors 1923) inte återfinnes på s. 6 utan på s. 166. Liknande smärre oegentligheter är till finnandes i en utsträckning, som här inte vidare skall exemplifieras. Överlag gäller att förf., samtidigt som hon redan i de inledande fyra första kapitlen företer alla tecken på intelligens och vakenhet också ådagalägger en viss tankspriddhet i fråga om det tekniska hantverket. Akribin är inte dålig. Men citatåtergivning och faktakontroller kunde – med endast ytterligare någon kraftansträngning – ha fått den perfektion som legat inom räckhåll. Som en genomgående brist i hela avhandlingen har jag observerat, att noterna ibland inte ger belägg för förf:s påståenden utan kommer med nya och obestyrkta sakuppgifter. På s. 13 upplyses man om att Eyvind Johnson i boken Vinterresa i Norrbotten (1955) rymde från sin hemmiljö i Norrbotten »författerivägen». Man hade då väntat sig en sidhänvisning till Vinterresa i Norrbotten, där resonemanget återfinnes på s. 63. Men i stället får man i not 8 ett citat från Örjan Lindberger, vilket i princip handlar om något annat, nämligen skuldkänslorna mot fosterföräldrarna i samband med rymningen. På s. 30 meddelas, att Johnson i Paris skaffade Platon, Xenofon, Plutarkos m. fl. i billighetsupplagor och läste dem systematiskt. Men i noten nr 2 (s. 238) lämnas inget belägg. I stället ges en ny sakuppgift – också denna gång utan angivande av källa – om att Johnson sökte lära sig grekiska med användning av läroboken Eulalie ou le grec sans larmes (bara den som kan sin Eyvind Johnson förmår lista ut, att uppgiften bör vara hämtad från Spår förbi Kolonos, s. 72, där Salomon Reinachs lärobok finns omtalad). På s. 80 diskuteras, hur Johnson upplevt Odyssevs-

myten men i den tillhörande noten ges inget belägg. I stället undfägnas läsaren med en utvikning om Ezra Pound.

Om man saknar ett och annat i avhandlingens tidigare partier, är det inte lika lätt att rikta vägande anmärkningar mot analysen av Strändernas svall. Som redan framgått, är det här som avhandlingen når sin höjdpunkt. Förf. mönstrar Odyssevs roller, nämligen rollen som resenär (kap. 5), som berättare (kap. 6) och som hemvändande krigare (kap. 8). Uppläggningen tillåter förf. att inringa viktiga mönster i romanens text och vittnar överlag om skarp iakttagelseförmåga och avsevärd formuleringsskicklighet. I analysen av Eyvind Johnsons människouppfattning och romanens så att säga metafysiska dimension finns en finkänslighet och träffsäkerhet som gång på gång har avlockat mig verklig beundran. Jag räknar sådana partier – t. ex. det nämnda resonemanget om gränserna för Odyssevs ansvar och gudarnas roll i romanen – till avhandlingens bästa. Det kan vidare noteras, att Merete Mazzarella (i jämförelse med Stig Bäckman och undertecknad) tillmätt Kalypso-avsnitten, Nausikaa-episoden och vistelsen på Skheria samt Penelope-porträttet en delvis ny betydelse. Ibland har jag frågat mig, om förf. med så många nyheter på lager egentligen inte hade bort samla kvinnoskildringen i romanen till ett fristående kapitel. I alla händelser mejslas det fram en intressant polaritet i romanen mellan kvinnornas värld och männens, där kvinnorna står för erotiken, livet, fruktsamheten, medan däremot männen utövar ett samhällsansvar som leder dem in i maktutövning och i sista hand våld, död och destruktion. Att kvinnosynen sedan är »gammaldags» och konservativ, samtidigt som den är väl fotad i homerologisk forskning, torde ingen vilja bestrida: överlag har Eyvind Johnson mycket litet sinne för kvinnofrigörelse, och det är fullt begripligt att förf. instämmer i Anna Lenah Elgströms vresiga kritik mot skildringen av kvinnorna som först och främst könsvarelser (avh. s. 205 f.). Men om denna feministiska utgångspunkt sedan ger det gynnsammaste utgångsläget för en förståelse av Eyvind Johnsons avsikter med t. ex. Penelope-porträttet, tillåter jag mig att betvivla. Härom strax mer i det följande.

I detta sammanhang kan det vara värt att resa frågan, om inte en mer systematisk jämförelse med Homeros' behandling av det episka stoffet hade varit naturlig och fördelaktig. Här och var förekommer visserligen spridda hänvisningar till Homeros (jfr s. 125, 135 f., 167 f., 169, 191), varvid stilen i Strändernas svall, avheroiseringen av Odyssevs-myten, anakronismerna m. m. kommer på tal. Ändå kan man inte frita sig från intrycket, att i denna lärda avhandling fader Homeros blivit en smula bortglömd! De samtida recensenterna hade honom ständigt i blickfältet, varvid flera av dem återkom till en och samma tanke. Olof Lagercrantz skrev i Sesam 1946, nr 14–15: »Eyvind Johnson följer troget det yttre händelseförloppet och strävar liksom den homeridiska sammanställaren av Odysséen att hålla fast en tidens och handlingens enhet» (s. 4). Elof Ehnmark påstod i UNT 22/11 1946, att »händelseförloppet är exakt detsamma i Strändernas svall som i Odysséen». Och Albert Wifstrand tillät sig omdömet, att »på visst sätt håller den [Strändernas svall] sig allra närmast Homeros, ty vad som skildras är samma händelseförlopp som det antika eposet berättar om och personerna äro desamma som där» (Nordisk Tidskrift 1947, nr 7, s. 419). Eyvind Johnsons genmäle lät inte vänta på sig. I Röster i radio 1947, 6–12 mars, s. 9 gav han en intressant kommentar till Strändernas svall. Bl. a. skrev han maliciöst: »Strändernas svall är inget försök att omdikta Odysséen, Homeros odödliga dikt. Romanen följer inte, såsom många tror, helt den yttre linjen i Homeros epos och i ännu mindre grad den inre. Några som har skrivit om romanen har påstått att de steg för steg kunnat följa Homeros Odyssé i mitt arbete. Det är bara vad de tror, det.» Och onekligen har han rätt. Vissa klassiskt bildade läsare må kunna sin Homeros aldrig så väl, men Eyvind Johnsons text måtte de ha läst med mycket förutfattade meningar. I själva disponeringen av stoffet, i händelsernas tidsföljd och i proportioneringen av enskilda scener avviker Eyvind Johnson högst avsevärt från sin äldre berättarkollega. Dessa avvikelser tycks mig värda att ta fasta på, ty genom dem får man tänkvärda fingervisningar om diktarens djupare intentioner. I vissa avseenden skulle en sådan genomgång snarast stärka de resonemang som Merete Mazzarella fört, i andra vederlägga eller korrigera dem. Några exempel må anföras.

Odysséen börjar med vad som i klassisk filologi brukar kallas Telemakien. Första avsnittet av Telemakien inträder i sångerna I–IV, där Athene uppsöker Telemakhos på Ithaka och uppmanar honom att kalla till ting, avvisa moderns friare samt resa till Pylos och Sparta för att därstädes anställa efterforskningar efter fadern. Andra avsnittet av Telemakien återfinnes i sångerna XV–XVII, där man bl. a. får bevittna hur Telemakhos återvänder från Sparta, landar på Ithaka, uppsöker Eumaios för att till slut bege sig in till staden. Uppläggningen är annorlunda i Strändernas svall. Där uppträder Pallas Athene inte förrän i tolvte kapitlet, det kapitel som mycket riktigt är betitlat »Pallas Athena», alltså först rätt långt fram i romanen, och Telemakhos lämnar inte Ithaka förrän ännu senare, i fjortonde kapitlet. Det är sedan i kap. 16, 18 och 20 som vi får Telemakien återberättad, med bl. a. besöket hos Nestor i Pylos, scenen med Nestors bägare, badet hos Polykaste. Först i kap. 22 kommer den viktiga scen, Nestors offer, som – om man får tro framställningen i Spår förbi Kolonos – utgjort själva utgångspunkten, embryot till Strändernas svall.

Och om Eyvind Johnson inte börjar med Telemakien, hur börjar han då i stället? Med Odyssevs vistelse hos nymfen Kalypso på Ogygia. Och detta moment som hos Homeros är jämförelsevis underordnat och en snabbt förbiilande episod (jfr Odysséen sångerna IV–V) tänjer han ut i en skildring på hela 160 sidor och över fem kapitel, nämligen kap. 1, 3, 5, 7 och 9. I sin tur interfolieras detta sedan med händelseutvecklingen på Ithaka, men inte för den skull det förlopp som berättas i Telemakien utan snarare förhistorien: partibildningen på ön, Eurykleias drömmar, uppsättandet av väven, Telemakhos försök att lära sig bli en god bågskytt och hans övertagande av värdskapet.

Effekten av detta grepp tål att fundera över. Stig Bäckman har säkert inte utan visst fog hävdat, att syftet med varvningen måste vara att få fram en kontrast mellan den tidlösa, »utanförmänskliga» tillvaron hos Kalypso samt å andra sidan skeendet i tidens, människornas, verklighetens värld. Övergången från den ena till den andra sfären sker sedan, när Odyssevs kallas att i verklighetens värld spela den av gudarna fastställda rollen, »den från det stora

kriget återvändandes» (Stig Bäckman, Den tidlösa historien, s. 40, jfr Strändernas svall Växelsång III).

Men saken kunde också uttryckas så, att Eyvind Johnson från första början inriktar uppmärksamheten på kvinnans värld som antites till mannens, den som sölas av blod och våld. I varje fall om man följer Merete Mazzarellas egen tolkning (avh. s. 124) står Kalypso för en driftutlevelse, som är på en gång flykt och fångenskap, den asociala sexualitetens. En jämförelse mellan Homeros och Eyvind Johnsons disponering av stoffet redan i ingressen understryker en grundtanke: att Odyssevs resa i Johnsons roman i rätt hög grad utgör en irrfärd mellan kvinnor: Kalypso, Kirke (återkommer flera gånger), Nausikaa och slutligen Penelope. Och redan i mötet med Kalypso spelas den stora motsatsen upp mellan positiva och negativa drifter, mellan å ena sidan erotik, födande och liv och å andra sidan aggression, krig och död, som Merete Mazzarella själv iakttagit och betonat. »Att jaga djur eller mänskor är kanske att inte ha nått fram till kvinnan», heter det ju i Strändernas svall (s. 122) och Kalypso ställer lansen mot fallosen. Temat krig och kärlek, som jag uttryckt saken i något sammanhang, turneras alltså alldeles annorlunda hos Eyvind Johnson än hos Homeros. Odyssevs i Strändernas svall är en kvinnokarl, men når egentligen aldrig fram till kvinnan. Dit skulle han vilja nå och dit strävar han hela tiden. I stället ligger hans tragik i att han måste spela den av gudarna föreskrivna mansrollen.

Och om Strändernas svall inte börjar på samma sätt som Odysséen, slutar den heller inte på samma sätt. I Odysséen kommer Odyssevs hem redan i trettonde sången, i fortsättningen får man bevittna förberedelserna till uppgörelsen med friarna. Efter pilskjutningen genom yxorna följer i sång XXII mordet på friarna och i näst sista sången (XXIII) det storslagna mötet med Penelope. Den kloka Penelope föreslår, för att pröva främlingen, att den äkta sängen skall bäddas men utanför kammaren. Men Odyssevs som själv tillverkat den framhåller, att den inte kan flyttas eftersom den är byggd av en tung olivstam. När Penelope vid denna redogörelse igenkänner maken, faller hon honom om halsen gråtande. W. B. Stanford har i The Ulysses Theme (Oxford 1954) s. 57f. fint påpekat finesserna. I en av världslitteraturens mest välfunna metaforer heter det, att glädjen nu är lika stor som när en skeppsbruten för första gången ser fasta landet, som när en simmande ser land. Det är den praktfulla finalen för Odyssevs långa irrfärd. Han, sjöfararen och den ständige resenären, har äntligen hunnit i hamn. Home is the sailor, home from the sea.

Hur alldeles annorlunda berättar inte Eyvind Johnson! Hos honom är ordningsföljden på ett signifikativt sätt omkastad. Hans epos slutar *inte* med att Odyssevs kommer hem till Penelope och finner ro hos henne. Hans Odyssé slutar i stället med hat och hämnd och nytt våld. Ty i Strändernas svall möts Odyssevs och Penelope redan i kap. 29, som betecknande nog bär den ödesdigra rubriken »Natten före», nämligen natten före hämnden på friarna. Först därpå följer de tvenne ohyggliga kapitel, som heter »De dömda» och »Strängens klang» (kap. 30–31) och där Odyssevs – den fredstörstande, kvinnolängtande, hemsjuke och Penelopeförälskade – dras in i den roll av våldsverkare och hämnare som han i det längsta velat undvika.

Jag kan tycka, att Merete Mazzarella borde ha lagt större vikt vid denna Eyvind Johnsons avvikelse från det klassiska mönstret. Ty det är ju först därmed som man urskiljer den långt större disharmonin och tragiken i den Johnsonske Odyssevs öde. (Noteras bör, att Albert Wifstrand på *denna* punkt dock haft på känn, att överensstämmelsen med Homeros inte är fullt så stor som han tidigare deklarerat: »Den homeriske Odyssevs kommer hem, riktigt hem, det antika eposet slutar med återförening och förlikning, och den rättmätige husbonden återtar herraväldet över sitt hus, men hos de moderna tar irrfärden i själva verket aldrig slut, där nås icke något mål eller något harmoniskt slutackord.» Nordisk Tidskrift 1947, s. 419f.)

Men inte enbart stoffördelning och disposition är olika. Som en konsekvens härav får på ett djupare plan också människoskildringen en annan utformning. När Penelope i Strändernas svall möter Odyssevs, intalar hon sig, att hennes make *inte* kommit tillbaka, att han *aldrig* skall komma tillbaka. I samtalet som förs mellan makarna framträder hos Penelope ingen som helst glädje vid tanken att Odyssevs kan tänkas återvända. I stället kretsar hennes tankar oavbrutet kring föresatsen att *gifta om sig,* ty därmed kan hon rädda Telemakhos liv och bana väg för sonen till Ithakas kungatron, samtidigt som hon själv får en angenämare framtid. Om hon gifter om sig, kan hon ju flytta bort från Ithaka. Därmed blir Telemakhos herre i friarpartiet, som inte längre behöver ha henne som sitt mål. Det ligger iskall beräkning i denna framtidsplanering, och Odyssevs reagerar med besvikelse. Det är inte längre honom som hon har i tankarna. Han är redan glömd och ute ur bilden.

Den skarpögda avhandlingsförfattarinnan har i förbigående gjort iakttagelser som ligger i linje med ovanstående (jfr s. 109, 137, 177) men gör aldrig riktigt allvar av sina observationer. I stället har hon slagit följe med feministerna, vilket leder till ytliga reflexioner om Johnsons konservativa kvinnosyn och ensidiga intresse för »kvinnan i sängen». Och visst är det riktigt, att Eyvind Johnson inte sparar på insinuationer om att Penelope under den långa väntetiden tagit sig älskare bland friarna: »Låren, de inte på länge, inte på tjugo år eller kanske fyra år för någon man öppnade, var ännu fyllda av löften och av det blod som vill ge och hålla löften» (s. 591f.). »Ja, vem vet hur en halvänka, en maka till en långvarigt bortrest man kan känna det i sin kropp när årets förnyelsedofter kommer i luften och det luktar manlig, fullt kapabel ungdom i närheten? Vad hade Evrymakhos, charmören, fått av henne?» (s. 92). Och helt visst mottar hon budet om blodbadet på friarna med förtvivlan. Stanford har om denna scen i Strändernas svall skrivit: »When finally, drawing on the dregs of his heroic valour, he triumphs over the Suitors, Penelope hears of the carnage regretfully. She yearns that some young man should come and remove this triumphant old man (. . .).» Det är så sant som det är sagt.

Men det fundamentalt viktiga är ju, att Odyssevs triumf över friarna innebär slutet på Penelopes kvinnofrihet. Ty medan Odyssevs hunnit åldras och nu framträder som ett krigsförstört vrak, har hon behållit sin ungdom och kan fortfarande locka till sig unga älskare. Anna Lenah Elgström (jfr avh. s. 205 nederst) ondgör sig över att Penelope väntar sin hemvändande make i sängkammaren: »Man tycker att författaren åtminstone *då* kunde ha haft mer att säga om henne än att för hundrade gången skildra

hennes yttre! (...) Ibland, inför de många scenerna där kvinnornas slaviska underkastelse under mannavärdighetens spira – phallossymbolen – skildras med nästan frenetiskt välbehag, frestas man att tro att författaren lyder ett omedvetet begär efter mannahävdelse i denna mannakulturens skymningsstund. Hans värld är besynnerligt enkönad.» Men Anna Lenah Elgström liksom förf. lyckas därmed helt och hållet förbigå själva poängen. När Penelope efter hämnden på friarna sitter naken på sin säng, är ju *hennes* framtid helt och hållet grusad. Äktenskapets rutin tar vid igen, den stora fångenskapens tid är återigen inne och hon hittar inga vägar ut ur buren. Bara i drömmen har hon tillfälle att fantisera om de unga friare, som tillika skulle vara hennes befriare: »Och jag drömmer att en ung, stark man kommer och för undan den gamla mannen, nej, han dödar honom inte, men för undan honom, gräver ner honom och minnet av honom och säger: Gå bort, du gamling, du krigsförstörda vrak, du alltför länge bortresta och allt för länge väntade, gå bort, försvinn, för om hon öppnar dörren och visar ut dig så kan Lyckan slinka in och stanna hos henne. (...) Ännu rann inte vatten ur hennes ögon, ur hennes sovande ögon.» (Strändernas svall, s. 593). Det är innebördsdigra ord. Och innebörden är, att äktenskapet tar sin början igen – under gråt.

I Odysséen gråter Penelope av lycka över mannens återkomst, i Strändernas svall av förtvivlan och besvikelse över hans hemkomst. Det är en väsentlig skillnad och den ger i ett nötskal hela situationen. Hemkomsten bildar en tragedi för dem bägge, för *honom* som under de gångna tjugo åren sökt henne i alla de kvinnor han mött under den långa resan, därför att hon står för fred, sensualitet, skönhet, liv, fruktbarhet, men också för *henne,* som väntat alltför länge och som givit upp hoppet, tröttnat och vänt sig åt annat håll. Om också inte Strändernas svall är alldeles à la mode från nutidens feministiska utgångspunkter, är det anmärkningsvärt att uttolkarna så lätt tappar bort djupdimensionen i Penelopes tragiska kvinnoporträtt. Johnsons inlevelse i kvinnors situation under krig, den trovärdiga och ömsinta skildringen av den väntandes svåra predikament – och hennes omsorg om sonen! – skvallrar inte precis om någon ensidig manschauvinism. – Men det viktiga är naturligtvis att den jämförelse med Homeros som jag förordar dessutom ger en säkrare nyckel till pessimismen i människoskildringen. Strändernas svall slutar – det undanskyms en smula av Merete Mazzarellas tal om »försiktig optimism» (s. 203) – i våld, i disharmoni. Odyssevs kommer inte hem. Han når aldrig fram till kvinnan utan måste fortsätta att ägna sig åt våldet: »Han var bara en mänskokropp i de lekande gudarnas våld. Han var kriget inom dessa fyra väggar, en man förgiftad av kriget, inflammerad av Ares och han handlade som det instrument han utvalts att bli: en man som dödar freden för många år, kanske för oräkneliga år framåt» (SS, s. 593 f.)

Om alltså förf. något slumrat vid studiet av Odysséen och alltför mycket inriktat sig på bara sin Odysséenparafras, är romananalysen dock i övrigt mycket skickligt genomförd. Endast undantagsvis närmar sig förf. punkter, där beläggen synes bräckliga och bevisningen osäker. Ett sådant fall utgör resonemanget, att somliga romanfigurer utgör »projektioner» av t. ex. Penelopes eller Odyssevs personlighet. På s. 114 blir Evrykleia och Melantho »projektioner av delar av Penelopes personlighet», på s. 125 ff. blir Hermes, Kalypso och Nausikaa projektioner av Odyssevs, på s. 127 framträder Teiresias som »en projektion av Odyssevs' självinsikt». Jag undrar om förf. inte här driver Strändernas svall en smula väl långt i modernistisk riktning? I Strindbergs Drömspel eller viss expressionistisk litteratur ingår kanske personerna amalgameringar och flytande förbindelser av detta slag. Men hos Johnson ställer sig troligen saken annorlunda, och argumentationen underlättas i alla händelser inte av att förf. tillstår, att de nämnda bipersonerna »samtidigt (...) *också* har en konkret, självständig existens» (s. 114).

I kap. 8 förekommer en ytterst intressant diskussion om Eyvind Johnsons politiska utveckling och de politiska syftningarna i Strändernas svall. Förf. kryssar här försiktigt mellan marxisternas Scylla och anti-marxisternas Charybdis och följer en försiktigt finländsk och neutral kurs, som ger god utdelning. Med finess och intellektuell skärpa diskuteras Johnsons inställning till våld och pacifism och hans utopism. Både när förf. ansluter sig till och avviker från min egen framställning i Romantikern Eyvind Johnson, ger hon goda skäl för sin uppfattning. Dock går det att fråga, om hon har fast mark under fötterna, när hon (s. 206–211) under anslutning till Hans Granlid förebrår Strändernas svall »avsaknad av historisk differentiering». Det förefaller mig som om förf. här i själva verket angriper romanens genreförutsättningar snarare än utförandet och plötsligt förvandlar till en svaghet, vad hon tidigare ansett vara den arketypiska eller mytiska romanens stora förtjänst. På många sätt framstår Strändernas svall likväl, efter Merete Mazzarellas genomgång, som ett rikare organiserat konstverk än man i förstone anat. Inte minst hur verkligheten under diktarens händer förvandlas till myt samtidigt som i nästa stund Återberättaren söker frilägga verkligheten bakom myten (jfr underrubrikerna i kap. 6–7) bildar ett rikt förgrenat motsatsspel, som förf. lagt ner stor möda på att illustrera. I genomgången av vad havet uppbär för symbolvärden (kap. 9) och den avslutande exkursen rörande Nestors bägare förstärks detta intryck av romanens väldiga rikedom och egenartade komplexitet.

Merete Mazzarellas avhandling är innehållsdiger och stoffrik. Den skulle ha varit lättare att överblicka om innehållsförteckningen varit utförligare. Till avhandlingens kännbaraste brister hör vidare avsaknaden av ett personregister. Ty doktorsavhandlingar utan personförteckning är – hemska tanke! – ungefär som storstäder utan telefonkatalog. Man slår och slår utan att hitta en levande varelse. Förf. har även på denna punkt givit efter för lättjan och inte unnat sin produkt den slutliga tekniska översyn som den förtjänar. Att ett annat av Eyvind Johnson-litteraturens allra bästa arbeten, Barbro Söderbergs bok om Hans nådes tid, uppvisar samma obegripliga brist, gör saken knappast bättre. Erfarenheten visar, att sådana böcker förlorar i värde som forskningsinstrument och inte citeras efter förtjänst.

I fråga om akribin har jag redan framfört vissa anmärkningar. Intrycket ändras inte i avhandlingens senare del. Mer eller mindre svåra citatfel finns lite varstans, jag nämner här blott s. 117, 119, 120, 121, 123, 127, 129, 134, 135, 138, 144, 157, 169, 191, 202, 258, 263, 267, 277, 283, 284. Samtliga noter i slutet av kap. 5 (nr 24–40, s. 129–137) har råkat i oordning, så att not 40 rätteligen bör ha siffran 39, medan not 39 rätteligen bör ha siffran 38 etc. Åtskilliga onöjaktigheter kan också bokföras i litteraturförteckning-

en. Ett så betydelsefullt och av förf. ofta citerat arbete som Stig Bäckmans Den tidlösa historien. En studie i tre romaner av Eyvind Johnson (1975) lyser med sin frånvaro i litteraturförteckningen. C. G. Jungs Wandlungen und Symbole der Libido uppges i texten (s. 121) ha utkommit 1912 men i litteraturförteckningen (s. 299) 1913. Undertecknad har enligt litteraturförteckningen (s. 301) utgivit två arbeten år 1975, samtidigt som förf. i notapparaten (jfr s. 260, not 5 samt s. 285, not 25) underlåter att uppge, vilketdera hon citerar. I de i litteraturförteckningen bokförda recensionerna av Strändernas svall (s. 296) saknas den s. 212 behandlade anmälan av Karl Vennberg i Aftontidningen den 3 nov. 1946. Likaledes försummar förf. att i litteraturförteckningen s. 297 ange, vilka verk av Victor Bérard som ingår i Les navigations d'Ulysse (jfr avhandlingstexten s. 139; det rör sig om *fyra* av de *sex* anlitade Bérard-verken). Underrubrik i boktitlar återges ibland (jfr Kjellén) men långtifrån alltid (jfr Frazer, Highet, Landgren, Mjöberg). I vilken serie ett vetenskapligt verk utkommit, noteras understundom men ej konsekvent (jfr t. ex. Landgren, Kjellén). Inte heller nyttjas litteratur alltid i klanderfria utgåvor och upplagor, skäliga anmärkningar kan t. ex. riktas mot anlitade texter av Nietzsche, Jung-Kerényi, Mann-Kerényi m. fl.

Sammanfattningsvis bör sägas, att Merete Mazzarellas avhandling utgör ett vackert lärdomsprov som hävdar sig väl i Eyvind Johnson-litteraturen. Genom sin inriktning på svåra och konsekvensrika problem, sin avsevärda lärdom, sin förmåga att rättvisande redogöra för tidigare forskning och sin estetiska sensibilitet uppvisar avhandlingen fina kvaliteter. Inte minst genom sin konstförståelse utgör Merete Mazzarellas arbete en lödig litteraturhistorisk prestation. Samtidigt står det klart, att förf. ännu har en del att lära i fråga om akribi och hantverksteknisk reda samt fullständighet i materialsamlandet. Bristen på noggrannhet är likväl inte av det allvarligare slaget och sticker kanske mer i ögonen, därför att tankeinnehållet ligger på en så hög och jämn nivå. Friskheten i iakttagelserna och den intellektuella rörligheten är av den arten att man gärna skulle se att Merete Mazzarella fortsatte sin Eyvind Johnson-forskning.

Thure Stenström

Barbro Söderberg: *Flykten mot stjärnorna. Struktur och symbol i Eyvind Johnsons Hans nådes tid.* Akademilitteratur. Sthlm 1980.

Huvudsyftet med Barbro Söderbergs avhandling anges i inledningen. »Undersökningen är främst inriktad på ett studium av de strukturella och språkliga medel som bidrar till att möjliggöra en mytisk-symbolisk tolkning av romanen», lyder den hovsamma formuleringen. Och det preciseras ytterligare sålunda: »undersökningen är inriktad på ett studium av *vad* det är i HNT som gör att läsare kallar den en mytisk-historisk eller historisk-symbolisk roman, och *vad* det är som gör att man betecknar vissa enheter i romanen som symboler (Angila, stormen, gnistan, månen, spegeln etc.)».

Undersökningen baseras på vad Söderberg kallar traditionell närläsningsmetod, dock inte ortodoxt tillämpad utan hon använder dessutom dels författarens tidigare produktion som stöd, dels »de jämförelsepunkter i övrigt som är nödvändiga för att klargöra sakförhållanden av betydelse» (s. 27). Detta innebär inte att hon utnyttjar biografiskt material om författaren, utan i princip är det här fråga om ett textcentrerat studium som prioriterar läsarens tolkning. Söderberg diskuterar detta problem bl. a. med hänvisning till Ricoeur som hävdar att all tolkning baseras på gissning. »Det som reducerar det subjektiva i gissningen är kravet på validitet, på tolkningens förenlighet med texten och dess förmåga att, utan att råka i konflikt med denna, i sig inkorporera dess skiftande material» (s. 149).

Utgångspunkt för analysen är det realistiska planet i romanen, där Söderberg tar fasta på sådana drag som så att säga öppnar för en mytisk strukturell och symbolisk tolkning. Den kronologiska händelsekedjan är sönderbruten bland annat genom att skeendet berättas av tre huvudberättare och genom att även andra huvudpersoner ibland får berätta i olika former av direkt och indirekt tal.

I denna skiktning urskiljer Söderberg fyra olika perspektivplan i romanen: För det första författarpersonen EJ:s plan, för det andra huvudpersonernas plan, för det tredje krönikörernas officiella plan och för det fjärde sagans allmänt visionära plan. Arrangemanget med olika berättare och olika perspektiv fyller flera funktioner: bilden av skeendet blir mer mångfasetterad och sammansatt och det betonar att allt som berättas är förmedlat och tolkat.

Romanens persongalleri analyseras. Här läggs tyngdpunkten vid relationerna inom och mellan olika grupper av personer. En utgångspunkt är en underliggande parallellism mellan olika personer. Varje huvudperson har en förstärkande och speglande variant, men varje huvudperson har också en eller flera förtydligande kontraster.

Romanpersonerna är dessutom grupperade i två kretsar, kretsen i Forojuli och kretsen kring Hans nåde. Och det finns två gestalter som samtidigt utgör två poler i romanen. Den ena är Hans nåde som står för det dynamiska offentliga skeendet. Den andra är Angila-Landoalda som står för den privata statiska drömmen. Till dessa poler står alla huvudpersonerna i olika relationer. Vidare pekar Söderberg på den tredelning i krigare, bönder och lärda som dels beskriver ett par persongrupper, dels representerar huvudpersonen Johannes livsval.

Men krigarna och de lärda kan också ses som representanter för Hans nåde, dvs. för makten. Hans nåde själv är maktens första representant, omgiven av brickor och marionetter, men också själv underkastad makter. Den lärde diakonen Anselm är ett framträdande instrument för Hans nåde, men han representerar, såsom också de övriga lärda, ett fortlöpande motstånd mot makten, en kämpande humanism. De lärda som ju också är historiens berättare, skildras som ett slags idealgestalter och smälter ihop till någon sorts tidlös typ. De bildar, säger Söderberg, »en slags tidsbrygga till romanens moderne berättare» och hon fortsätter: »«Berättaren smälter samman med Humanisten, Motståndaren till Makten och Våldet» (s. 39).

Liksom Hans nåde blir också den andra polen, Angila-Landoalda, både ett centrum och en orsak, ett verktyg för högre makter. Men hon är det i romanens privata sfär. Kring henne grupperas två friargrupper, som skildras med varianter och kontraster, varigenom båda kretsarna av